

ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

Грица Таміла Георгіївна

ФРАЗЕОЛОГІЯ ГОВОРІВ ГУЛЯЙПІЛЬСЬКОГО РАЙОНУ
ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ

Ю.02.01. - українська мова

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Харків - 1996

АВЗ 34.967

Дисертація є рукописом
Робота виконана у Харківському
державному університеті

Науковий керівник – доктор філологічних наук,
професор
Брченко Олександр Степанович

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук,
професор
Коломієць Микола Пилипович
кандидат філологічних наук,
доцент
Редін Петро Олексійович

Провідна організація: Запорізький державний університет

Захист відбудеться: "25" червня 1996 р. о 12 годині
на засіданні спеціалізованої вченої ради К 02.02.21.
при Харківському державному університеті / З10077,
м.Харків, площа Свободи, 4 /.

З дисертацією можна ознайомитися в центральній науковій
бібліотеці Харківського державного університету.

Автореферат розіслано "20" 05 _____ 1996р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
доцент

Муромцев І.В.

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00754582 (V)

В. В. Стефаник
АН України

Закономірності розвитку фразеологічної науки зумовляють потребу розширення об'єктів дослідження, передусім першочергового типологічного опису фразеології окремих говорів української мови. Фразеологія степової групи говорів довгий час знаходилася на периферії досліджень славістів. Тим більш прикро, що збирачами як у 19-му, так і 20-му століттях опублікований значний фактичний матеріал. За приблизними підрахунками - це біля 20 тисяч фразеологічних одиниць / 40 / майже з усіх діалектних зон української етнічної території, який у багатьох випадках паспортизовано.

Одним із важливих завдань, що стоїть перед нинішнім поколінням дослідників, є створення фразеологічних словників - як окремих регіонів, так і фундаментального фразеологічного словника українських народних говорів. Дещо в цій царині вже зроблено. Опубліковано фрагменти словників М.Доленка / Вінниччина /, П.Гриценка / Житомирщина /, О.Юрченка, Л.Ройзензона, С.Ройзензона / Харківщина /, А.Івченка / Харківщина /. Вийшли й окремі регіональні словники: "Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словащини" Н.Вархол та А.Івченка, "Матеріали до фразеологічного словника східнословобожанських та степових говірок Донбасу" В.Ужченка.

У той же час фразеології східно-степових говорів південно-східного наріччя приділяється дослідниками незаслужено мало уваги. Тому і вибір об'єктом нашого дослідження Гуляйпільського району Запорізької області не був випадковим.

Історія заселення цього регіону досить типова для Степової України. Більшість сіл Гуляйпільського району заснована у першій половині 19-го століття. Приблизно в середині 19-го століття міграція населення і переселення селян на Гуляйпільщину припиняються.

Щоб швидше заселити степ, російський уряд на пільгових умовах роздавав багато земель іноземним колоністам, особливо німцям. Також поселялися албанці, молдаване, болгары, білоруси, поляки, чехи, росіяни.

Та переважна частина переселенців складалася з українців.

Така барвиста етнічна мозаїка, постійні міжетнічні контакти не могли не відбитися на українських говорах Гуляйпільщини. Лише ретельний ареальний аналіз фразеологічних матеріалів Гуляйпільського району з залученням фразеологічних матеріалів, представлених у цьому регіоні етносів, може виявити ступінь їхнього впливу на місцеві українські

говори.

Гуляйпільські говори належать до східно-степових говорів південно-східного наріччя української мови. Оскільки фразеологічна система української літературної мови сформована на основі говорів саме цього наріччя, то цілком зрозуміла значна схожість між фразеологічними системами гуляйпільських говорів та літературної мови.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що теоретичне вивчення фразеології українських говорів перебуває на початковому етапі. Фразеологія степових говорів, зокрема й Гуляйпільщини, досі не була предметом наукового дослідження. Таким чином, звертання до будь-яких проблем на зібраному нами матеріалі є актуальним. Важливість подібного дослідження для загальноукраїнської та загальнослов'янської проблематики також не викликає сумнівів. Відсутність фразеологічних матеріалів цієї групи говорів у ареальних та етимологічних дослідженнях української та слов'янської фразеології не сприяє об'єктивності отримуваних результатів. Потреба ефективного включення зібраних матеріалів до існуючої парадигми фразеологічних студій зумовила вибір проблематики ідеографічного та ареального опису.

Оскільки ідеографічні дослідження українського говіркового матеріалу як в синхронії, так і в діяхронії практично відсутні, опис окремих фразеосемантичних груп у нашій роботі сприятиме активізації роботи над створенням ідеографічної класифікації усього українсько-го діалектного континууму.

Аналіз гуляйпільського матеріалу методом структурно-семантичного моделювання дозволить одержати нові дані щодо фразеотворчих процесів, які можуть бути екстрапольовані на інші діалектні мікроконтинууми.

Результати ареального опису, особливо виявлення спільнослов'янських структурно-семантичних моделей, розширять базу "Загальнослов'янського фразеологічного атласу", над яким працюють уччі ряду європейських країн, а також дозволять активізувати етимологічні та порівняльні студії слов'янської фразеології.

Метою даного дослідження є ідеографічний та ареальний аналіз фразеології Гуляйпільщини.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань:

I/ виділити в межах досліджуваного матеріалу найпродуктивніші фразеосемантичні групи, простежити закономірності мотивування внутрішньої форми ФО, виявити структурно-семантичні та семантичні моделі;

2/ визначити ареальну проекцію виявлених структурно-семантичних моделей та різного типу ФО, насамперед із немотивованою внутрішньою формою; особливу увагу приділити опису спільнослов'янського фразеологічного фонду;

3/ виявити образну специфіку структурно-семантичних моделей на широкому слов'янському тлі;

4/ укласти фразеологічний словник говорів Гуляйпільщини.

Предметом цього дослідження є фразеологізми, записані на території Гуляйпільського району Запорізької області протягом 1992-1994 рр./565 одиниць/. У процесі ідеографічного та ареального аналізу широко використовувалися матеріали усіх слов'янських мов, добуті з фразеологічних словників, пареміологічних збірок, словників з діалектною фразеологією, а також рукописних матеріалів та приватних картотек.

Методи дослідження. Важливим етапом нашого дослідження стало створення "Матеріалів до фразеологічного словника Гуляйпільського району Запорізької області". Це вимагало самостійного відбору і тлумачення фразеологізмів. У процесі роботи над словником ми використовували, слідом за В.Мокиєнком, визначення фразеологізму як відносно стійкого відтворюваного, експресивного сполучення лексем, що має цілісне значення.

Вирази, зафіксовані в контекстах, тлумачились з використанням прийому аналізу їхніх контекстних реалізацій.

Ідеографічному аналізу фразеології Гуляйпільщини, для якого використовувався метод ідеографічного опису фразеології, передувало створення ідеографічної класифікації. За первинну одиницю ідеографічного опису було прийнято семантичний ряд, що об'єднує ФО з тотожною семантикою і граматично співвіднесених з певною частиною мови. Подальший аналіз було спрямовано на формування фразеосемантичних груп /ФСГ/, до яких включалися семантичні ряди, об'єднані спільною семантичною ознакою, що належить до спільних або різних лексико-граматичних розрядів. І нарешті, фразеосемантичні групи об'єднувалися у фразеосемантичні поля /ФСП/.

Головним об'єктом, де використовувались методи структурно-семантичного аналізу та семантичного моделювання в даному дослідженні, є фразеосемантична група. Саме на цьому рівні використання цих методів найефективніше дозволяє виявити фразеотворчі закономірності на одному з

¹Мокиєнко В.М. Славянская фразеология. - М: Высшая школа, 1980. - С.4.

двох рівнів:

1/ структурно-семантичної моделі, під якою ми розуміємо ряд фразеологічних варіантів, що відрізняються часовою та просторовою характеристиками, але об'єднані спільним значенням, синтаксичною структурою / що може мати імпліцитні або експліцитні варіанти / та варіюванням компонентів у межах тематично однорідної групи лексики;

2/ семантичної моделі, котра передбачає спільність значення та дериваційної бази.

Ареальний аналіз фразеології говорів Гуляйпільщини здійснювався за допомогою методу ареального опису фразеології, в основу якого покладено виявлення ареалів структурно-семантичних моделей та інтерпретації фразеоглос. В окремих випадках використовувався статистичний метод.

Наукова новизна дослідження. Дане дослідження є першим цілісним описом фразеологічної системи конкретних степових говорів, котрі досі не були предметом наукового аналізу. Залучення до наукового обігу нових фразеологічних матеріалів, сконцентрованих у "Матеріалах до фразеологічного словника Гуляйпільського району Запорізької області", сприятиме активізації порівняльних досліджень фразеології як у межах українського мовного континууму, так і слов'янського мегаконтинууму. Загальнотеоретичний інтерес мають ідеографічна класифікація фразеології Гуляйпільщини, а також виявлені семантичні та структурно-семантичні моделі, які розширюють наші уявлення про системний характер фразеотворчих процесів в українських говорах. Ареальний аналіз структурно-семантичних моделей та окремих фразеологізмів виявив спільні та специфічні риси фразеотворчих процесів у різних слов'янських мовах. Одержані результати про ареальне поширення та парадигму варіювання значної кількості структурно-семантичних моделей, які досі не були об'єктом ареального вивчення в славістиці.

Практична цінність роботи. Важливим результатом цього дослідження є залучення до наукового обігу фразеологічних матеріалів Гуляйпільщини, які досі перебували поза увагою фразеологів. "Матеріали до фразеологічного словника Гуляйпільського району Запорізької області" / 565 фоліо / можуть бути використані для створення фундаментального фразеологічного словника українських говорів. Матеріали ідеографічного опису можуть прислужитися для створення ідеографічного словника української фразеології. Результати нашого дослідження можуть використовуватися під час читання лекційних курсів та спецкурсів із діалектології та фра-

езології української мови.

Апробація дослідження. Результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри української мови Мелітопольського державного педагогічного інституту, кафедри української мови Харківського державного університету, на Всеукраїнській науково-теоретичній конференції, присвяченій 75-річчю з дня народження О.Т.Гончара / Херсон, 1993 /, на Всеукраїнській науково-практичній конференції, присвяченій 75-річчю Дніпропетровського державного університету / Дніпропетровськ, 1993 /. Різні аспекти дослідження відбиті у 5 публікаціях.

Структура роботи. Дисертація складається із вступу, двох розділів і висновків. До роботи додається список скорочень, список літератури, список скорочень використаних джерел, список умовних скорочень, додаток.

На захист виносяться такі положення:

1. Фразеологія Гуляйпільського району Запорізької області, як і фразеологія української літературної мови, має багатогранну тематико-ідеографічну структуру, яку формують достатньо чітко окреслені фразеологічні групи, об'єднані в категорії ширшого порядку - фразеосемантичні поля. Разом з тим фразеології досліджуваного регіону властиві свої окремі ідеографічно-сміслові особливості, насамперед на внутрішньо-варіантному рівні.

2. Фразеологія Гуляйпільщини - це відносно чітко окреслена кількість структурно-семантичних моделей, які ареально проєктуються на фразеологічні факти інших українських говорів та інших слов'янських мов; це також певна кількість місцевих фразеологізмів, які не утворюють ізоглос.

Проекція структурно-семантичних моделей фразеологізмів досліджуваного регіону дає таку систему ареальних зон: спільнослов'янську, східно-західнослов'янську, східнослов'янську, українську і гуляйпільську. У межах кожної з зон структурно-семантична модель може реалізуватися в різних фразеологічних варіантах.

3. Стан говорів Гуляйпільщини та процеси, що в них відбуваються, дають підстави стверджувати, що сучасні говіркові фразеологічні системи постійно перебувають у русі.

ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність теми, розкривається її наукова новизна й практична цінність, визначається головний об'єкт, джерела, методи, концепція дослідження, його новизна, структура,

ставляється завдання, мета, викладаються вихідні теоретичні положення.

Розділ перший "Ідеографічний опис фразеології говорів Гуляйпільщини присвячений створенню ідеографічної схеми гуляйпільської фразеології, а також фразеотворчому аналізу конкретних ідеографічних мікрогруп. Схема створювалася з урахуванням досвіду існуючих тематико-ідеографічних класифікацій на матеріалі різних слов'янських мов.

Порівняння відомих нам тематико-ідеографічних схем різних слов'янських мов засвідчує практично повну подібність фразеосемантичних полів. Розбіжності існують переважно на рівні фразеосемантичних груп та семантичних рядів.

Ідеографічний аналіз фразеології говорів Гуляйпільщини засвідчив її яскраво антропоцентричний характер. 80, що характеризують якості, стан та дії людини, охоплюють 90 % усіх семантичних рядів. Всього було виділено 12 фразеосемантичних груп та 3 фразеосемантичних поля. Виділені групи дуже неоднорідні в кількісному відношенні. Найчисельніші у говорах Гуляйпільщини, ФСП: "Зовнішній вигляд людини", "Мовленнєва діяльність", "Стан", "Сприйняття" та ФСГ: "Риси характеру", "Розумові здібності людини", "Характеристика трудової діяльності", "Смерть". Активність фразеотворчих процесів, спрямованих на фразеологічне формування цих груп, легко пояснити. Саме ці сфери людського життя найчастіше потребують експресивної характеристики. Найменші у кількісному відношенні в говорах Гуляйпільщини ФСГ: "Час", "Простір", "Кількість". Це можна пояснити, з одного боку, зникненням традиційних 80 на позначення цих понять, з другого - низьким рівнем активності фразеотворчих процесів саме у цих групах на сучасному етапі.

Чимало дослідників неодноразово висловлювалися щодо значного переважання 80 пейоративного характеру. Аналіз гуляйпільської фразеології підтверджує справедливості цієї точки зору. Якщо брати ідеографічну систему фразеології Гуляйпільщини в цілому, то кількість семантичних рядів з пейоративною оціночністю становить 70 %. Фразеотворчий аналіз проводився на матеріалі 2 ФСП та ФСГ, що складаються з 95 семантичних рядів.

Вихідною одиницею ідеографічного аналізу в нашому дослідженні є фразеосемантична група, в межах якої здійснюється синонімічний аналіз семантичних рядів.

Для ілюстрації методики опису конкретного матеріалу наведемо аналіз ідеографічної мікрогрупи "Тілобудова", яка складається з анто-

німічно протиставлених семантичних рядів "дуже високий - невисокий на зріст", "дуже товстий - дуже худий".

Ф0 семантичного ряду "дуже високий" утворені за двома структурно-семантичними моделями: "як + висока будова": як каланча /Гул./¹, як гойда /Гул./, як гойдалка /Гул./, як башня /Мал./ та "довгий + як + предмет": довгий як шпала /Гул./, як колядна свічка /Усп./.

Семантична структура цих виразів додатково ускладнена семою "дуже худий". Ф0 семантичного ряду "невисокий на зріст" структурно різноманітні й мають прозору внутрішню форму: як укропчик /Мал./, як курячий ніс /Люб./, як макове зернятко /Гул./, як кнопка /Возд./, метер двадцять з шапкою /Возд./, від горшка два верхка /Гул./, коту під п'яту /Гул./.

Низка Ф0 семантичного ряду "дуже товстий" утворена за структурно-семантичною моделлю "як + жирна велика тварина": як боров /Усп./, як хряк /Возд./, як кабан вгодований /Тем./.

Вираз як баран лозм заплив /Тем./ має додаткову сему "неохайність". Решта фразеологізмів цього семантичного ряду має індивідуальну внутрішню форму: і в шкурі не вміститься /Новозл./, як не трісне /Усп./, два на два /Гул./, за день не оббіжиш /Гул./, смалець за шию налили кому /Мал./, як кавун гладкий /Гул./.

Частина фразеологізмів цього ряду є вживанок на позначення лише жінок. За структурно-семантичною моделлю "як + дерев'яний предмет" утворені Ф0: як колядна лава /Гул./, як колода /Гул./, як лава /Возд./, як тумба /Гул./.

Решта виразів має індивідуальну мотивацію внутрішньої форми: як пампушка /Возд./, як піч здорова /Возд./.

Семантичний ряд "дуже худий" найпродуктивніший у цьому ФСП. Більшість Ф0 цього ряду має додаткові семантичні характеристики. Структурно-семантична модель "суха + як + риба" утворюють Ф0: суха як вобла /Гул./, як тарань суха /В.Тер./, суха як таранька /В.Тер./, які в наших матеріалах вживаються лише стосовно жінок. Лише жінок характеризують такі вирази: як нитка /Гул./, як кишка /В.Тер./, як бідняцька коза /В.Тер./.

За структурно-семантичною моделлю "/сухий/ + як + дерев'яний предмет" утворені Ф0: сухий як тріска /Дол./, як тріска /Гул./, як щепка /Усп./, як бізун /Дор./.

Решта фразеологізмів має індивідуальну

І Скорочено у дужках подаються назви населених пунктів Гуляйпільського району Запорізької області: В.Тер.- Верхня Терса, Вар.-Варварівка, Возд.- Воздвижівка, Гул.- Гуляйполе, Добр.-Добропілля, Дол.- Долинка, Дор.- Дорожнянка, Люб.-Любимівка, Мал.-Малинівка.

внутрішню форму, переважно оксюморонного типу: у тріски взяти можна /В.Тер./, сороки і ворони крізь ребра літають у кого /Гул./, сороки та ворони між ребрами літають у кого /Гул./, крізь ребра сороки та ворони літають у кого /Гул./, на ребрах, як на гармошці грати можна /Усп./, худий як глист /Дор./, живіт між ребрами провалився у кого /Усп./. Семантика більшості фразеологізмів цього ряду має ускладнений характер.

Найвищий ступінь виснаженості характеризують ФО семантичного ряду "дуже худий, виснажений": гидко на тріски взяти /Мал./, як з хреста знятий /Гул./, хоч у гроб кладі /В.Тер./, хоч у могилу кладі /Тем./, одна шкура та кості /Гул./, одні очі залишилися у кого /Гул./.

Форму і розмір голови характеризують ФО семантичного ряду "хто-небудь має велику круглу голову": голова як гарбуз у кого /Гул./, голова як кавун у кого /В.Тер./.

Аналіз ідеографічної мікрогрупи "Тілобудова" дозволив виявити 7 структурно-семантичних моделей. ФО, оформлені за цими моделями, складають 50 відсотків від загальної кількості проаналізованих одиниць. Одержані результати не підтверджують тези про обмежений характер модельованості фразеології, яку висловлюють окремі дослідники фразеології⁴.

У процесі фразеологічного аналізу запропоновані нові етимологічні трактовки кількох ФО.

Розділ другий " Ареальна характеристика фразеології говорів Гуляйпільщини" присвячений опису структурно-семантичних моделей гуляйпільської фразеології з урахуванням наявності відповідників в українській та інших слов'янських мовах.

В.Мокиєнко сформулював два важливих принципи ареального опису фразеології, на які ми спираємося в нашому дослідженні:

- 1/ фразеоглосу треба описувати як структурно-семантичну модель;
 - 2/ особливе значення має ретельний опис різноманітних фразеологічних варіантів, насамперед лексичних.²
- Таким чином, ареальний опис на рівні структурно-семантичної моделі вимагає, насамперед, її визначення. Моделлю ми вважаємо фразеосхему, що лежить в основі варіантного ряду ФО, які мають спільне значення, відносно цілісну структуру та достатньо тотожну форму.

1 Назарян А.Г. Семантическая моделируемость фразеологизмов: реальность или фикция?// Филол. науки.- 1983.- №.- С. 39.

2. Мокиєнко В.М. О тематико-идеографической классифик. фразеолог.-мов.-С.110

Головними завданнями цього розділу є:

1. Максимально об'єктивне виділення структурно-семантичних моделей фразеології Гуляйпільщини. Виконання цього завдання неможливе без залучення фразеологічних картотек, матеріалів інших українських говірок та інших слов'янських мов.

2. Визначення ареальної проєкції структурно-семантичних моделей та окремих фразеологізмів. Подібне визначення ареалів може мати лише попередній характер і уточнюватися в міру залучення нових фразеологічних матеріалів.

3. Ареалогічний аналіз фразеоглоси структурно-семантичної моделі. Важливими компонентами такого аналізу ми вважаємо:

1/ детальне виділення усіх внутрішньомодельних ізоглос образних конкретизаторів /цей термін використовується для відмежування від терміну фразеоглоса;

2/ визначення рівня фразеоглоси, цебто зон найвищої або найнижчої інтенсивності варіювання структурно-семантичної моделі в певній мовній зоні;

3/ встановлення ареалогічної релевантності образних конкретизаторів у рамках структурно-семантичної моделі;

4/ попереднє визначення шляхів утворення ізоглос.

У залежності від ареальної проєкції структурно-семантичних моделей та окремих фразеологізмів виділяються такі ареальні зони: спільно-слов'янська, східно-західнослов'янська, східнослов'янська, українська, гуляйпільська. У середині ареальної зони структурно-семантичні моделі розташовуються в залежності від ареальної наповненості.

Спільнослов'янська ареальна зона

1. працювати + як + свійська тяглова тварина = тяжко, безвідмовно працювати;

2. простягнути + кінцівки = померти;

3. носити + воду + в дірявому начинні = займатися безрезультатною роботою;

4. вдарений + неважким предметом = дурнуватий, недоумкуватий;

5. підняти вгору + частину тіла = пихато поводитися;

6. одягти + елементи кінської упряжі = примушувати коритися когонебудь, приборкувати;

7. комах + ловити, ганяти, нищити = байдикувати;

8. дурний + як + дерев'яний предмет = дуже дурний;

9. дурний + як + свійська тварина = дуже дурний;

10. наївся + наркотичної, отруйної рослини = збожеволів, здурів;

11. дерев'яної деталі + бракує + в голові = дурний, психічно ненормальний;

12. дурний + як + свійський птах = дуже дурний.

Східно-західнослов'янська ареальна зона

13. металевої деталі + бракує + в голові = дурний, психічно ненормальний;

14. дивитися + як + птах на ґрунті = уважно придивлятися;

15. за + казкового /неіснуючого/ володаря = дуже давно;

16. птахів + ганяти, ловити = байдикувати.

Східнослов'янська ареальна зона

17. голова + сміттям, непотребом + наповнена у кого = дуже тупий, дурний;

18. сміттям, непотребом + у голові + забито у кого = дуже тупий, дурний.

Українська ареальна зона

Виявлено 8 фразеологізмів, які об'єднують дистантні діалектні зони.

Гуляйпільська ареальна зона

Виявлено таких 40 біля 40 відсотків від загальної кількості фразеологізмів, зафіксованих у регіоні /розділ 2, с. 86-89 дисертації/.

Для ілюстрації методики опису конкретного матеріалу наведемо приклад аналізу моделі "працювати + як + свійська тяглова тварина = тяжко, безвідмовно працювати". У говорах Гуляйпільщини вона представлена фразеологізмом "як віл працювати" /Гул./ і утворює українсько-білорусько-російсько-польсько-кашубсько-чесько-словацько-верхньолужицько-нижньолужицько-болгарсько-хорватосербсько-словенську фразеологію.

Для 40 з образним конкретизатором "кінь" характерне утворення українсько-білорусько-кашубсько-чесько-словацько-верхньолужицько-болгарсько-хорватосербсько-словенську внутрішньомодельну ізоглоту: укр: працювати як кінь /СНП, с. 67/; львів: гарувати як кінь у кираті /Фр. 1905, с. 23/; білор.: гаруе /працуе/ як конь грабежны /Висл., с. 303/; пол.: pracowac jak kon, robic jak kon, pracowac jak kon roqan-ski /НКРР 2, в. 1056//, pracowac jak cztery konie, pracowac jak kon zydowski, pracowac jak zydowskaaszkap /УКРР 2, с. 1057/; кашуб.: robic jak kon /Ярмол 1983, с. 87/; чес.: dre jako kon// Заор., с. 518.

слов: robi ako kon /Zaor., s. 518/, taha ako kon /Zat., s.153/;
в.-луж: dzetac kaz kon, dzetac kaz zelezny kon, so drec jako ptuz-
ny kon /Ivz. 1987, t.2, s. 64/; бол.: тегля /роботя, трудя се/ като
кираджийски кон/СРБЕ I, с.4/; rabiti kao konj /Mat., s. 257/; слов:
delati kot konj /Cabanova 1986, s. 177/.

Ф0 з образним конкретизатором "віл" утворюють українсько-біло-
русько-російсько-польсько-чесько-верхньолужицько-болгарсько-хорва-
тосербську внутрішньомодельну ізоглосу: укр. запор: як віл працюва-
ти /Гул./, працювати як віл /Гур., с. 160/; чернів: робити як чорний віл
/Фр. 1909, с. 23/, гарувати як чорний віл /Фр. 1905, с. 322/; хмельн.
працювати як чорний віл /Чуб., с. 237/; львів: робити як вів у ярмі
/Фр. 1909, с. 22/, тягнути як вів у ярмі /Фр.1905, с.232/; біл: пра-
цуець/гарує/ як вол, працюець/гарує/ як чорны вол /Высл., с.369/
працує як вол у ярме /Внепл., с. 369/;рос: горьк. везти как вол /Бал.,
Сок., с. 27/; літ: работать как вол /СФСРЯ, с. 184/; пол: pracowac
jak wol, robic jak wol, drzac jak wol, pracowac jak czarny wol, ha-
rowac jak czarne woly, harowac jak wol w plugu /w jakzmie, w sos-
ze/ / UKPP 2, s. 1057/; чес: dze jak vul /Zaor., s.614/; в.-луж:
so drec. kaz wol, dzelac kaz wol / SFS, s. 498-499 /; бол. діял: ра-
ботя /тегля/ като вол / СРБЕ I, с. 480/; х.-сербськ: tegliti /vuci/
kao vol /MAT., s.751/, rabiti kao sivonja /Cabanova 1986, с.177/.

Ф0 з образним конкретизатором "скотина" утворюють верхньолужицько-
болгарсько-хорватосербсько-словенську внутрішньомодельну ізоглосу:
в.-луж: drec so kaz /Kr., с.515/; болг: работя като дибиче / добитьк/
/Кювл., 189/; rabiti kao marva /Cab. 1986, с.177/, muciti se kao sto-
ka /Mat., s. 648/; слов: delati kot crna ziyina / Cab. 1986, s.177/.

Ф0 з образним конкретизатором "осел" утворюють польсько-нижньо-
лужицьку внутрішньомодельну ізоглосу: пол: pracowac /robic, haro-
wac/jak dziki osiol/ UKPP 2, s.1056 /; н.-луж: dzelas hako wosel
/Handrik СМЗ 1902, s. 51/. Ф0 з конкретизатором "кобила" ареально ре-
levantна для польськ мови: pracowac jak grabiezna kobyla /UKPP ",
s. 1056/; з "бик" для болгарської мови: тегля като бивол /СРБЕ 2,
с. 478/.

Найвищий рівень фразеоглоси зафіксований в українській та поль-
ській мовах. Як засвідчує аналіз, гуляйпільський фразеологізм "як
віл працювати" входить до складу спільнослов'янської ізоглоси, що
свідчить про його архаїчність. Для Ф0 цієї моделі характерна різно-
манітна варіантність не лише на рівні образних конкретизаторів, але
і квантивного характеру. Українським, польським та білоруським гово-

рам притаманне розширення цієї моделі за рахунок іменникового компонента, що означає упряж. Такі експліцитні варіанти, безсумнівно, мають вторинний характер по відношенню до імпліцитних. Вторинними є також експліцитні варіанти, в яких тварини мають різноманітні означення. Лише $\Phi 0$ з означенням "чорний" утворюють українсько-білорусько-польсько-словенську ізоглосу та з "грабіжний" - білорусько-польську. Решта мають ареал, обмежений однією мовою, пор.: пол.поганський, панський, жидівський; в.-луж. : залізний, плужний; болг.: візницький. Обидва типи варіантності виникли внаслідок бажання носіїв мови оновити експресивність фразеологізмів цієї моделі.

Ареальний аналіз фразеології Гуляйпільщини дозволив виявити 18 структурно-семантичних моделей та 22 фразеоглоси на рівні окремих фразеологізмів. $\Phi 0$, що увійшли до складу фразеоглос структурно-семантичних моделей, складають 40 відсотків $\Phi 0$, виділених у складі проаналізованих семантичних рядів. Одержані результати підтверджують висновки В.Мокієнка про те, що фразеоглоси, представлені у вигляді структурно-семантичних моделей $\Phi 0$, складають основний масив східнослов'янської фразеологічної системи.

Враховуючи важливість створення "Загальнослов'янського фразеологічного атласу", особливу увагу приділено в роботі виявленню спільнослов'янського фразеологічного фонду. В спільнослов'янській ареальній зоні описано 12 структурно-семантичних моделей і 3 внутрішньомодельні ізоглоси образних конкретизаторів. У східно-західнослов'янській ареальній зоні описано 4 структурно-семантичні моделі та 4 внутрішньомодельні ізоглоси. У семи моделях виявлені образні конкретизатори, ареально релевантні для гуляйпільських говорів. На рівні окремих фразеологізмів простежується значний вплив російської фразеології та фразеології української літературної мови. Найвність великої кількості "безізоглосних" $\Phi 0$ свідчить про активні зміни в сучасних говіркових фразеологічних системах.

Зрозуміло, що результати ареального аналізу треба вважати попередніми. Подальше накопичення матеріалів з української діалектної фразеології, як і матеріалів інших слов'янських мов, допоможе уточнити і поглибити наші уявлення про ареальну картину української фразеології.

У висновках підведено підсумки дослідження, яке помітно розширило уявлення про фразеологічний ландшафт Гуляйпільщини, допомогло визначити межі розповсюдження значної кількості структурно-семан-

тичних моделей. Дослідження продемонструвало яскраво виражений антропоцентричний характер фразеологічної системи досліджуваних говорів. 80, що характеризують якості, стан і дії людини, охоплюють понад 90% усіх семантичних рядів. Відзначена також кількісна неоднорідність фразеосемантичних полів і груп.

Наші спостереження над гуляйпільською фразеологією дозволяють висловити думку про те, що сучасні говіркові фразеологічні системи перебувають весь час у розвитку.

Аналіз структурно-семантичних моделей, виявлених у складі семантичних рядів, продемонстрував складний характер їх ареального поширення. Наприклад, фразеологізми семантичного ряду "дуже дурний" структурно-семантичних моделей "вдарений + неважким предметом", "дурний + як + дерев'яний предмет", "дурний + як + свійська тварина" мають загальнослов'янську проекцію; "металевої деталі + бракує + в голові" - східно-західнослов'янську, "голова + сміттям, непотребом + наповнена у кого", "сміття, непотріб + в голові у кого" - східнослов'янську.

Складну ареальну картину на рівні структурно-семантичного моделювання дає аналіз інших семантичних рядів.

Особливу увагу було приділено спільнослов'янській ареальній зоні, в якій виділено і описано 12 структурно-семантичних моделей, в східно-західнослов'янській - 4 моделі, в східнослов'янській - 2 моделі та 14 фразеоглос на рівні окремих 80. У складі всіх структурно-семантичних моделей описано 50 внутрішньомодельних ізоглос образних конкретизаторів, які містять цінний матеріал для вивчення міжслов'янської фразеологічної інтерференції. Понад третина моделей містить образні конкретизатори, ареально релевантні для гуляйпільських говорів. Важливим результатом ареального дослідження ми вважаємо виявлення значної кількості 80, які не мають варіантів у інших українських говорах та слов'янських мовах.

Результати опису значної кількості структурно-семантичних моделей, які охоплюють більшість слов'янських мов, значно розширюють базу для створення загальнослов'янського фразеологічного атласу, над котрим працюють провідні слов'янські фразеологи, для реконструкції праслов'янської фразеології та етимологічних досліджень.

У додатку до дисертації, який має назву "Матеріали до фразеологічного словника Гуляйпільського району Запорізької області", вміщено 565 фразеологічних одиниць. Лексикографічно опорні слова розташовані в алфавітному порядку. До кожного гуляйпільського фразеоло-

гізму подано переклад, значення, а також джерела фіксації.

Основні положення дисертації викладені в таких публікаціях:

1. Фразеологія говірок Гуляйпільського району Запорізької області // Українська культура: історія і сучасність. Тези доповідей Другої науково-теоретичної конференції професорсько-викладацького складу і студентів.- Харків: ХДІК, 1991.- С. 67-68.

2. Значення народної фразеології у вихованні національних рис молоді // Тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 75-річчю Дніпропетровського державного університету.- Дніпропетровськ: Вид-во ДДУ, 1993.- С. 66-67.

3. Експресивна функція фразеологізмів у романі Олеса Гончара "Прапороносці" // Тези доповідей Всеукраїнської науково-теоретичної конференції, присвяченої 75-річчю від дня народження О.Т.Гончара. Херсон, 1993.- С. 68-69.

4. Методична розробка проведення різних видів мовного розбору для студентів-філологів.- Мелітополь, 1992.- 28 с.

5. Значення лінгвістичних і екстралінгвістичних факторів у творенні фразеологічних одиниць Гуляйпільського району Запорізької області // Вісник Дніпропетровського державного унів-ту. Мовознавств Випуск 2. - Видавництво Дніпропетровського університету, 1995.- С. 49-56.

Грица Т.Г. Фразеология говоров Гуляйпольского района Запорожской области.

Диссертация является рукописью.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 - украинский язык. Харьковский государственный университет, Харьков, 1996.

В диссертации исследуется в идеографическом и ареальном плане фразеология говоров Гуляйпольского района Запорожской области. В пределах исследуемого материала выделены наиболее продуктивные фразеосемантические группы, структурно-семантические и семантические модели, определена ареальная проекция этих моделей на фразеологические факты других украинских говоров и славянских языков.

Ключові слова: фразеологія, діалектна фразеологія, фразеоваріант, фразеосемантична група, фразеоглоса, ареальна проекція, тематико-ідеографічна класифікація, структурно-семантична модель, семантична модель.

Gritsa T.G. Phraseology sound of voices in Zaporizhya region
Gulyapole area.

The present thesis is a manuscript.

The thesis for a candidate's degree /Philology/, speciality
10.02. 01- the Ukrainian language, Kharkiv University, Kharkiv,
1995.

Phraseology sound of voices in Gulyapole area Zaporizhya re-
gion is exploring in thesis in ideographic and areal plane.
The most productive phraseosemantic and semantic models picked
out in limit, from research material, areal projection, this
models defined on phraseological facts of other Ukrainian sound
of voices and slavonic languages.

Підп. до друку 14.05.96. Формат 60x84 1/16. Папір друк. № 2.
Друк офсетний. Умов. друк. арк. 1,0. Облік.-вид. арк. 1,0.
Тираж 100 прим. Зам. № 198.

Ротапринт фірми "Ніка", м. Харків.

ВІСНИК
НАУК

44760

AB 34.961

AB 34.961